

РАЗДЕЛ 8. ЭКОНОМИКА И МЕНЕДЖМЕНТ

УДК.334:338.43 (575.2)

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНДА АЙЫЛ ЧАРБА КООПЕРАЦИЯЛАР СИСТЕМАСЫН ТҮЗҮҮ ЖАНА ӨНҮКТҮРҮҮ

Торокулова Нуриза Дуйшенкуловна (0000-0003-1502-8017)

Кожомкулова Айзат Касыбековна (0000-0001-9269-3550)

К.И. Скрябин атындагы Кыргыз улуттук агарардык университети

Аннотация: рыноктук экономиканын шартында глобалдуу атаандаштыкка жетүүнүн бирден-бир жолу кооперацияга негизделген салыштырмалуу масштабдуу, жакшы башкарылган бизнес түзүмдөрүн түзүү - жалпы экономикалык максатка жетүү үчүн белгилүү шарттарда адамдардын ыктыярдуу биригүүсүнүн формасы. Белгилүү болгондой, өткөөл экономикасы бар өлкөлөрдө айыл чарбасындагы чарба жүргүзүүчү субъекттердин ишинин натыйжалуулугу салттуу түрдө башкаруунун ар кандай уюштуруучулук-укуктук формаларынын (айыл чарба ишканасы, дыйкан (фермер) чарбасы же үй чарбасы) натыйжалуулугунун көз карашынан бааланат. Бул макалада айыл чарба кооперациясын түзүү жана өнүктүрүү көйгөйлөрү каралды, анткени көрүлүп жаткан чараларга карабастан кооперативдер өлкөнүн экономикасына айыл чарба секторун өнүктүрүү боюнча көрүнөрлүк таасирин тийгизген жок. Кооперативдер — бул баарыдан мурда экономикалык жактан аярлуу топторго кооперативдик айыл чарбасын ортомчуларсыз уюштурууга, пайданы адилеттүү бөлүштүрүүгө жана уюмду демократиялык жол менен башкарууга мүмкүндүк берген уюмдар. Кооперативдердин өнүгүүсүнө таасир эткен объективдүү жана субъективдүү себептери аныкталды.

Өзөктүү сөздөр: айыл чарба, кооперация, концепция, мамлекеттик финансылык колдоо.

СОЗДАНИЕ И РАЗВИТИЕ СИСТЕМЫ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫХ КООПЕРАТИВОВ В КЫРГЫЗСКОЙ РЕСПУБЛИКЕ.

Торокулова Нуриза Дуйшенкуловна (0000-0003-1502-8017)

Кожомкулова Айзат Касыбековна (0000-0001-9269-3550)

Kyrgyz National Agrarian University named after K.I. Skryabin. K.I. Skryabin

Аннотация: единственный путь достижения глобальной конкуренции в рыночной экономике — это создание относительно крупных, хорошо управляемых бизнес-структур, основанных на кооперации — форме добровольного объединения людей при определенных условиях для достижения общей экономической цели. Как известно, в странах с переходной экономикой эффективность хозяйствующих субъектов сельского хозяйства традиционно оценивается с точки зрения эффективности различных организационно-правовых форм хозяйствования (сельскохозяйственного предприятия, крестьянского (фермерского) хозяйства или домашнего хозяйства). В данной статье были рассмотрены проблемы создания и развития сельскохозяйственных кооперативов, поскольку, несмотря на принятые

меры, кооперативы не оказали видимого влияния на экономику страны на развитие аграрного сектора. Кооперативы – это прежде всего организации, которые позволяют экономически уязвимым группам организовывать кооперативное сельское хозяйство без посредников, справедливо распределять прибыль и демократически управлять организацией. Выявлены объективные и субъективные причины, влияющие на развитие кооперативов.

Ключевые слова: сельское хозяйство, кооперации, концепция, государственная финансовая поддержка.

CREATION AND DEVELOPMENT OF THE SYSTEM OF AGRICULTURAL COOPERATIVES IN THE KYRGYZ REPUBLIC

Torokulova Nuriza Duyshenkulovna (0000-0003-1502-8017)
Kozhomkulova Aizat Kasybekovna (0000-0001-9269-3550)

Kyrgyz National Agrarian University named after K.I. Skryabin. K.I. Skryabin

Annotation: *the only way to achieve global competition in a market economy is to create relatively large, well-managed business structures based on cooperation - a form of voluntary association of people under certain conditions to achieve a common economic goal.*

As is known, in countries with transition economies, the effectiveness of agricultural business entities is traditionally assessed in terms of the effectiveness of various organizational and legal forms of management (agricultural enterprise, peasant (farm) enterprise or household). This article examined the problems of creating and developing agricultural cooperatives, since, despite the measures taken, cooperatives did not have a visible impact on the country's economy on the development of the agricultural sector. Cooperatives are primarily organizations that allow economically disadvantaged groups to organize cooperative agriculture without intermediaries, distribute profits fairly, and democratically manage the organization. Objective and subjective reasons influencing the development of cooperatives have been identified.

Keywords: *agriculture, cooperation, concept, government financial support.*

1. Киришүү

Кыргыз Республикасында жүргүзүлүп жаткан агрардык реформалардын натыйжасында майда өндүрүш түзүмү пайда болду. Дээрлик бардык айыл чарба продукциясын дыйкан (фермер) чарбалары жана жеке көмөкчү чарбалар өндүрөт. Бул өндүрүш түзүмү тармактын атаандаштыкка жөндөмдүүлүгүн жогорулатууга, Кыргыз Республикасы 2015-жылы мүчө болгон Евразия экономикалык биримдигинин өлкөлөрүнө багытталган айыл чарба продукциясын, чийки затты жана азык-

түлүк товарларын бөлүштүрүү системасын түзүүгө көмөк көрсөтпөйт. Учурдагы агрардык түзүм өндүрүштүн товардык жана көп жагынан керектөөчүлүгүнөн улам азык-түлүк коопсуздугун камсыз кылуу, тамактанууну жакшыртуу жана экспорттук потенциалды жогорулатуу жагынан улуттук деңгээлдеги маселелерди чечүүнү чектейт. Айыл чарба өндүрүүчүлөрүнүн ишинин натыйжалуулугун жогорулатууга, интеграциялык процесстерди жана кооперацияны өнүктүрүүгө багытталган зарыл институционалдык жана

уюштуруучулук өзгөрүүлөр зарыл. Белгилей кетсек, Кыргыз Республикасында айыл чарба кооперативдерин өнүктүрүү үчүн зарыл шарттар түзүлгөн, анын негизин калктын дыйкан, фермердик жана соода ишканалары түзөт. Экономикалык негиздерге карабастан, Кыргыз Республикасында айыл чарба кооперациясы өтө начар өнүккөн. Чарбалардын басымдуу көпчүлүгү айыл чарба продукциясынын, сырьенун жана азык-түлүктүн кошумча нарк чынжырына интеграцияланган эмес, продукциянын ички жана тышкы рынокторуна багытталган. Кыргыз Республикасын 2018-2040-жылдарга өнүктүрүүнүн кабыл алынган Улуттук стратегиясында айыл жеринде кооперациянын бардык түрлөрүн бириктирген улуттук горизонталдык жана вертикалдык интеграцияланган кооперативдик системаны түзүү үчүн өбөлгөлөр каралган. Азыркы учурда Кыргыз Республикасынын айыл чарбасында негизинен мурдагы колхоздорду кайра уюштуруу процессинде тузулгөн өндүрүштүк кооперативдер иштейт. Алар көп тармактуу (аралаш), айыл чарба продукциясын өндүрүү, ошондой эле аларды кайра иштетүү жана сатуу функцияларын да аткарышат, башка чарба жүргүзүүчү субъекттерге айыл чарба кызматын көрсөтөт. Тармактык же адистештирилген өндүрүштүк кооперативдер чарбалык айыл чарба өсүмдүктөрүнүн үрөндөрүн өндүрүү же көп тармактуу кооперативден тармакка бөлүнүп асылдандырууну уюштуруу жагында да түзүлөт.

2. Изилдөөнүн материалдары жана методдору

Айыл чарба министрлигинин маалыматы боюнча, 2022-жылдын 1-мартына карата республикадагы айыл чарба кооперативдеринин жалпы саны 525ти түзөт, аларда 76 744,7 гектар айдоо жерлери бар жана аларда 31 582 жумушчу иштейт. Региондор боюнча талдоо төмөнкү багыттар боюнча иштеп жаткан айыл чарба кооперативдеринин санын көрсөтөт: Жалал-Абад облусунда – 952, Баткен облусунда

– 303, Ысык-Көл облусунда – 454, Нарын облусунда – 235, Ош облусунда – 446, Талас облусунда – 537, Чүй облусу – 63. Изилдөө учурунда аналитикалык, экономика-статистикалык ыкмалар жана Кыргыз Республикасынын улуттук статистикалык комитетинин маалыматтары колдонулду.

3. Изилдөө натыйжалары

Бул макалада келтирилген изилдөөлөрдүн натыйжалары Кыргыз Республикасында айыл чарба кооперациясын өнүктүрүү үчүн объективдүү шарттар түзүлгөндүгүн көрсөтүп турат. Алар дыйкан чарбаларын жана калктын коммерциялык ишканаларын ЕАЭБге мүчө мамлекеттердин айыл чарба продукциясын, сырьесун жана азык-түлүктөрүн жеткирүү чынжырларына интеграциялоо жана республиканын тышкы рынокто атаандаштык позициясын бекемдөө үчүн негиз түзөт.

Кыргыз Республикасында айыл чарба өндүрүштүк кооперативдеринин өнүгүшүнүн туу чокусу 2006-жылы болгон жана анда алардын саны 1240 бирдикке жеткен. Кийинки төрт жылда (2011-жылга чейин) кооперативдердин саны кескин түрдө 374 бирдикке же үч эседен ашык кыскарган.

Келтирилген таблицадан көрүнүп тургандай 2018жылдан (295) 2022жылга чейин (623) айыл чарба кооперативдеринин саны өсүп жатканын байкоого болот.

ЕАЭБге мүчө өлкөлөрдүн жалпы айыл чарба рыногун түзүү контекстинде Кыргыз Республикасында айыл чарба кооперациясын өнүктүрүүнүн алсыз жактарын, мүмкүнчүлүктөрүн жана коркунучтарын талдоо жана баалоо үчүн SWOT-анализ жүргүзүлдү. Анын натыйжалары учурдагы социалдык-экономикалык кырдаал жана институционалдык чөйрө айыл чарба кооперациясын өнүктүрүү үчүн кемчиликтерге же коркунучтардын булагы болуп саналганга караганда көбүрөөк артыкчылыктарды жана мүмкүнчүлүктөрдү берерин көрсөтүп турат.

**Айыл чарбасы, токой чарбасы жана балык уулоочулуктун азыркы учурда жүргүзүп жаткан субъектилеринин саны
(жылдын аягына карата)**

Таблица 1

	2018	2019	2020	2021	2022
Айыл чарбасы	440 055	452 803	462 129	468 011	473 994
анын ичинен:					
м а м л е к е т т и к чарбалар	26	31	31	34	33
к о л л е к т и в д и к чарбалар	427	464	517	554	800
анын ичинде:					
а к ц и о н е р д и к коомдор	35	32	31	28	30
к о л л е к т и в д и к - д ы й к а н чарбалары	97	93	108	128	147
айыл чарба кооперативдери	295	339	378	398	623
дыйкан (фермер) чарбалары	332 909	342 153	349 159	354 654	356 816
айыл чарба өндүрүшү менен алектенген жеке ишкерлер	106 693	110 155	112 422	112 769	116 345
Токой чарбасы	126	112	116	120	127
Балык уулоочулук, балык өстүрүчүлүк	199	212	238	271	319

Кыргыз Республикасында айыл чарба кооперацияларын түзүү боюнча
SWOT-анализ

Таблица 2

Артыкчылыктары	Кемчиликтери
<p>-Майда товар өндүрүүчүлөрдүн жер участкаларын бириктирүү жана ири өндүрүштү уюштуруу мүмкүнчүлүгү.</p> <p>-Айыл чарба өндүрүшүн механизациялоону жана азыркы кездеги технологияны ишке киргизүү</p> <p>- фитосанитардык контролду уюштуруу жана продукциянын сапатын жогорулатуу, аны стандартташтыруу жана рынокко чыгуу үчүн ири партияларды түзүү</p> <p>-өндүрүштүн көлөмүнүн өсүшү жана кооперативдин мүчөлөрүнүн кирешесинин өсүшү</p>	<p>- кооперативдик чарба системасына айыл чарба өндүрүшчүлөрүнүн ишениминин жоктугу</p> <p>-айыл чарбасын өнүктүрүүнүн «жол картасынын» жана мамлекеттик программанын жоктугу</p> <p>- базасында кооперативдер түзүлүшү мүмкүн болгон өндүрүштүк (логистика, кайра иштетүү, тейлөө жана башка) объекттеринин жоктугу</p> <p>-кооперативдик уюмдар үчүн преференциялардын (женилдиктер) жоктугу</p> <p>- кооперативдик идеяны жайылтуу боюнча маалыматтык-пропагандалык иштердин жетишсиздиги</p>
Мүмкүнчүлүктөр	Коркунучтар
<p>-майда өндүрүүчүлөрдү азык-түлүк нарк чынжырларына интеграциялоо</p> <p>- айыл чарба продукциялары боюнча соода-логистикалык борборлорду түзүү</p> <p>- сатуу рынокторун кеңейтүү</p>	<p>-ЕАЭБ өлкөлөрүнүн рыногунда айыл чарба продукциясынын сапатына талаптарды күчөтүү</p> <p>-ЕАЭБ өлкөлөрүнүн рыногунда аттандаштыкты жогорулатуу</p> <p>-жетишсиз же такыр эле финансылонун жоктугу</p>

4. Талкуулоо

Кыргыз Республикасынын 2004-жылдын 11-июнундагы № 70 «Кооперативдер жөнүндө» Мыйзамында кооперативдер өздөрүнүн ишинин максатына жараша коммерциялык жана коммерциялык эмес болушу мүмкүн деп белгиленген. Кыргыз Республикасынын «Кооперативдер жөнүндө» Мыйзамы жалпы кабыл алынган классификацияга ылайык жана экономикалык маңызы боюнча керектөө кооперативдерине таандык болгон кайра иштетүүчү, тейлөөчү жана башка типтеги кооперативдерди түзүүгө жол берет.(Тен А.Д. Организационно-экономические условия формирования сельскохозяйственной кооперации в КР.

Москва 2021.С-97.)

5. Корутундулар

Колдонулуп жаткан чараларга карабастан, кооперативдер, жогоруда айтылгандай, республиканын экономикасында айыл чарба тармагын өнүктүрүүгө али сезилерлик таасирин тийгизе элек. Кооперативдердин өнүгүшүнө таасирин тийгизген объективдуу да, субъективдуу да белгилуу кыйынчылыктар бар.

Объективдүү себептер: майда айыл чарба өндүрүшү; айыл чарба продуктыларынын баалары менен алар керектөөчү өнөр жай ресурстарынын ортосундагы келишпестик; машина-

трактор паркынын амортизациясы; айыл чарба азыктарын кайра иштетүү үчүн жабдуулардын жоктугу же кымбаттыгы. Талааларды майда участокторго бөлүштүрүү которуштуруп айдоолорду жетиштүү пайдаланууга мүмкүндүк бербейт, бул сугат суусун, техниканы жана финансы каражаттарын сарамжалсыз пайдаланууга алып келүүдө.

Субъективдүү себептер: кооперативдердин саны аз; материалдык-финансылык базанын начардыгы; төмөн насыялык жөндөмдүүлүгү; кооперативдер менен иштөө үчүн кесипкөй кадрлардын жетишсиздиги; кооперативдерде иштегендерди даярдоо системасынын жоктугу.

6. Шилтемелер

1. Абдурашитов А., Особенности и становления развития системы кредитования сельского хозяйства в Кыргызской Республике. А.Абдурашитов // Вестник КРСУ-2017.Том 17.-№2.-С 3-7.

2. Бровко Н.А., Киргизские приоритеты. Основные сферы международного сотрудничества Киргизской Республики и их

перспективность в рамках центральноазиатской интеграции .Н.А.Бровко//Международная экономика -2009.-№9.-С.49-58.

4. Джаилов Дж.С.Развитие экспортного потенциала и интеграция продовольственного рынка в рамках ЕАЭС /Текст/.Джаилов Дж.С.//Экономика (Бишкек).-2018.-№1-2.-С.14-22.

5. Исагалиева А.К., Создание торгово-логистических центров –один из путей повышения экспорта сельхозпродукции Кыргызской Республики. Вестник международного Института управления .-2018(2).-С.47-52.

6. Орозонова А.А., Акматалиев Т.А., Сеиткжоева М.У. Перспективы развития сельского хозяйства Кыргызской Республики //Экономические отношения.-2019.-№2.-Том 9.-С.833-854.

7. Тен А.Д., Сельскохозяйственная кооперация в Кыргызской Республике. Сборник научных трудов «Бедность сельского населения России: генезис, пути преодоления, прогноз».-М.ВИАПИ имени А.А.Никонова,2020.-345с.-С.289-294.

8. Национальный статистический комитет, Кыргызстан в цифрах 2023г. С-200.